

βαθύνει, να αναλύσει και να διασαφήσει το κείμενο. Μετά από τα σχόλια ακολουθεί μια πλούσια βιβλιογραφία (315-324), ένας κατάλογος κυρίων ονομάτων και πραγμάτων.

Η εργασία αυτή αποτελεί πράγματι μια βαρύτιμη συμβολή στην κατανόηση του έργου «Η έννοια της αγωνίας» του Δανού φιλοσόφου. Πρόκειται για μια πολύ ευσυνείδητη και επιμελημένη εργασία που μαρτυρεί μεγάλο μόχθο και βαθύνοια του συγγραφέα.

ΔΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΜΑΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ. Δημητράκος, *Παιδεία και κοινωνική αναμόρφωση. Μια γκραμισιανή προσέγγιση*, Νεφέλη, Αθήνα 1984, 118 σελίδες.

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται το πρόβλημα της πραγμάτωσης της γνώσης, σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Όπως φανερώνει ο υπότιτλος του, η προσέγγιση είναι γκραμισιανή με την εξής έννοια: ξεκινώντας από δύο θεμελιακές έννοιες του Γκράμσι, της *ηθικής και διανοητικής αναμόρφωσης* και του *ιστορικού συγκροτήματος*, η παιδευτική διαδικασία είναι δυνατόν να παρατηρηθεί σαν αναγκαία διαμεσολάβηση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία για τη δημιουργία ενός *ιστορικού συγκροτήματος* που επενεργεί παιδευτικά στο κοινωνικό σύνολο. Ο σχηματισμός ενός τέτοιου ιστορικού συγκροτήματος (δηλ. ενότητας ανάμεσα στην οικονομική βάση και το πολιτικό και πολιτιστικό εποικοδόμημα) μπορεί να γίνει (και κατά τον Γκράμσι *πρέπει* να γίνει) μέσω μιας γενικής κοινωνικής αναμόρφωσης που έχει παιδευτικό χαρακτήρα. Η κοινωνία αναμορφώνεται στο βαθμό που η συλλογική πρόσκτηση γνώσεων ενσωματώνεται στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό οδηγεί στο επόμενο πρόβλημα: τον προσδιορισμό του status της γνώσης που θα επιτελέσει έναν τέτοιο σκοπό. Και επειδή η γνώση αυτή δεν έχει εμβόλιμο, «ινστρουμενταλιστικό» χαρακτήρα (τα αποτελέσματά της όμως δεν είναι πολιτικά ουδέτερα), δε μπορεί να θεωρηθεί ούτε «πολιτική», ούτε ουδέτερη. Πρέπει να θεωρηθεί *ανιδιοτελής*, κατά την έκφραση του Γκράμσι. Πρέπει δηλαδή το status της να είναι «αντικειμενικό». Αυτό το status της «αντικειμενικής γνώσης» είναι δύσκολο νά προσδιοριστεί χωρίς ν' ανατρέξει κανείς στην επιστημολογία του Πόππερ, και μάλιστα της δεύτερης περιόδου του (από το 1972 κι έπειτα).

Με αυτές τις προδιαγραφές, επιχειρείται να προσδιοριστεί η αρχή της παιδευτικής διαδικασίας με βάση την έννοια του *γνωστικού συγκροτήματος*, δηλαδή του εκπαιδευτικού στοιχείου στο ιστορικό συγκρότημα, όπου προϋποτίθεται μια ενότητα γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου, με βάση την «αντικειμενική» (ή «ανιδιοτελή») γνώση.

ΔΡ Α. ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Julia Annas, *An Introduction to Plato's Republic*, Clarendon Press, Oxford 1981, 362 σ.

Τά πλατωνικά έργα, και ιδιαίτερα ή «Πολιτεία», προκαλούν τελευταία αυξημένο ενδιαφέρον μεταξύ των έρευνητών, οι οποίοι επιχειρούν μία νέα έρμηνεία των φιλοσοφικών προβλημάτων που αναπτύσσονται σ' αυτά. Δέν είναι λίγες οι φορές που διακεκριμένοι διανοη-

τές επέκριναν δριμύτατα θεωρίες και απόψεις του Πλάτωνος, όπως εκτίθενται στην «Πολιτεία», με αποτέλεσμα να έχουμε σήμερα μία πλούσια βιβλιογραφία για την πλατωνική φιλοσοφία.

Ἡ συγγραφεύς τοῦ παρόντος βιβλίου Julia Annas, γνωστή Καθηγήτρια τῆς Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ἐπιχειρεῖ μιά νέα θεώρηση τῆς προβληματικῆς τῆς «Πολιτείας». Σκοπός τοῦ ἔργου τῆς εἶναι ἡ εἰσαγωγή στήν πλατωνική φιλοσοφία, κυρίως διότι σ' αὐτό ὑπάρχουν συστηματικές ἀπαντήσεις σ' ἐρωτήσεις ἠθικότητας, πολιτικῆς, γνωσιοθεωρίας καί μεταφυσικῆς. Κατά τόν Πλάτωνα οἱ ἐρωτήσεις αὐτές ἀλληλοεξαρτῶνται καί δέν δύνανται νά ἐξεταστοῦν μεμονωμένα. Μέ τήν «Πολιτεία» τοῦ ὀ Πλάτων συντάσσει τό πρῶτο πολιτικό – κοινωνικό μανιφέστο τῆς ἀρχαιότητος, ἕνα σύνταγμα ἀρχῶν καί κανόνων πού ἀποβλέπει στή θεμελίωση τοῦ πλαισίου γιά τήν οἰκοδόμηση μιάς εὐνομούμενης κοινωνίας. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐννοιῶν καί ἡ σημασία τῶν μηνυμάτων ὀδήγησε σέ πολλαπλές ἐρμηνεῖες τῆς «Πολιτείας». Ὁ Πλάτων ἔχει ἐκκληθεῖ ὡς ἐπαναστάτης, ὡς συντηρητικός, ὡς φασίστας, ὡς κομμουνιστής, ὡς μεταρρυθμιστής καί ὡς ἀθεράπευτα ρομαντικός δραματιστής. Στούς χαρακτηρισμούς αὐτούς ὑπάρχουν ἀδικαιολόγητες ὑπερβολές, ἀλλά τό κείμενο παρέχει ἀφορμές γιά διατύπωση παρεμφερῶν κρίσεων. Μερικές ἀπό τίς θέσεις τοῦ ἀπορρίπτονται, καθόσον ἡ ἰδανική πολιτεία εἶναι ἀστηρῶς προσηλωμένη στήν ἀθηνεία, στήν ὀποία ὑποτάσσεται καί ὀ ἰδανικός πολίτης. Ἡ συγγραφεύς ὑποστηρίζει ἀκόμη ὀτι ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ ἀξιολογία τοῦ Πλάτωνος δέν συμφωνοῦν μέ βασικές σύγχρονες θεωρήσεις τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Δέν εἶναι ὀρθό, τονίζει ἡ Annas, νά ὑποτιμᾶται οὔτε νά ὑπερεκτιμᾶται ὀ Πλάτων. Ἀπαιτεῖται προσοχή προκειμένου νά ἐρμηνευθεῖ ὀ στοχασμός τοῦ φιλοσόφου, γιάτί στό ἔργο τοῦ αὐτό ἐξεικονίζονται οἱ μεγάλες κοινωνικοπολιτικές μεταλλαγές τῆς ἐποχῆς τοῦ. Ἡ ὀλη δομή τοῦ πλατωνικοῦ κειμένου βοηθεῖ στή δική μας κρίση, καθιστώντας ἔτσι τόν μελετητή «μέτοχο» τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ τοῦ. Σίγουρα δέν μᾶς θέλει συμφωνοῦντας ἡ διαφωνοῦντας ἀναίτιως, δίχως ἐπιχειρηματολογία. Ἐκεῖνο πού θαυμάσια καταφέρει εἶναι ἡ ἀπαλλαγῆ μας ἀπό δογματισμούς, παρά τίς κάπως δογματίζουσες θέσεις τοῦ. Ἡ διαλεκτική μέθοδος τοῦ στή γνωσιοθεωρία τοῦ θεμελιώνει τήν ἀποψη ὀτι ἡ γνώση ἀποκτᾶται μέσω τῆς προσωπικῆς ἀσκίσεως τοῦ μελετητοῦ καί ὀχι κατά τρόπο δοτό. Ἡ «Πολιτεία» προκαλεῖ συχνά τόν ἀναγνώστη καί τοῦ κεντρίζει τό ἐνδιαφέρον γιά μιά νέα προβληματική. Ὁ ἴδιος ὀ Πλάτων, ὑποστηρίζει ἡ συγγραφεύς, θά ἐνοχλεῖτο ἀπό μιά παθητική ἀποδοχή τῶν ἀπόψεῶν τοῦ παρά ἀπό μιά ἐνεργητική ἀπόρριψή τους. Ὁ Πλάτων ὑποστηρίζει μίαν ἀλήθεια ὀχι γιά νά τῆ δεχθοῦμε ἐμεῖς, ἀλλά γιά ν' ἀφορμηθοῦμε γιά τῆ δημιουργία τῶν δικῶν μας ἀναφορῶν τοῦ νοῦ πρὸς τήν πραγματικότητα.

Ἐνας πολύ τολμηρός τρόπος ἐρμηνείας τῆς «Πολιτείας» εἶναι ἡ θεώρηση τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀρνούμενου τά ἐπιχειρήματα τοῦ ἠθικοῦ σκεπτικισμοῦ. Γιά τόν Πλάτωνα ὑπάρχουν ἀντικειμενικές ἠθικές ἀλήθειες καί δέχεται ὀτι εἶναι χρέος ἡ ἐμπιστοσύνη μας πρὸς τίς παραδοσιακές ἠθικές ἀξίες. Πράγματι ἐκεῖνο πού κάνει τήν «Πολιτεία» πολύ σπουδαῖο φιλοσοφικό κείμενο εἶναι ἡ ἐπανάσταση πού φέρνει στήν ἐξέταση τῆς ἠθικῆς θεωρίας μέ τήν ἐρώτηση γιά τόν ὀρθό τρόπο ζωῆς.

Ἡ «Πολιτεία» δέν εἶναι μιά ἀπόπειρα ὀπισθοδρομήσεως, ἀλλά μιά προοπτική ἀλλαγῆς στή δομή καί τῆ λειτουργία τῆς κοινωνίας, μέ βάση πάντοτε τήν ἀρετή τῆς δικαιοσύνης σέ συνδυασμό μέ τήν ἔννοια τῆς ἠθικότητας. Ὁ ἀποτελοῦσε ἀρνητική ἐκπληξη, ἂν διεπίστωνε κανεῖς πὸς ὀ Πλάτων συγχέει τῆ δικαιοσύνη μέ τήν ἠθικότητα. Δικαιοσύνη εἶναι ἡ ἀρετή ἡ ὀποία ρυθμίζει τίς σχέσεις μας μέ τούς ἄλλους καί χαρακτηρίζει τίς πράξεις μας ὡς ἠθικές ἡ ἀνήθικες. Ἡ Annas παρατηρεῖ ὀτι ἡ ἀτομική δραστηριότητα στόν Πλάτωνα πρέπει νά ἐντάσσεται μέσα στό γενικό πλαίσιο λειτουργίας τῆς πολιτείας. Ἄν περιορισθεῖ ἡ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης μόνο μέσα στό ἄτομο καί στήν ἀυτονομία τῶν ἠθικῶν ἀποφάσεῶν τοῦ, τότε τίθεται ἕνας περιορισμός τοῦ σκοποῦ τῆς καί ἀνατρέπεται ἡ ἀρχή ὀτι ἡ καταπολέμηση τῆς ἀδικίας ἀπαιτεῖ μιά ἀναδιάταξη ὀλης τῆς κοινωνίας. Ἡ συγγραφεύς ἔχει τήν ὑπόνοια ὀτι ἡ θεω-

ρία του Πλάτωνος για τις ατομικές ελευθερίες δέν συμφωνεί με τις απόψεις πολλών διανοητών της Δύσεως, ιδιαίτερα από της Αναγεννήσεως και έξης. Δέν είναι όρθό νά επιζητείται συμφωνία του Πλάτωνος με τις διακηρύξεις των Διαφωτιστών, καθ' όσον οί δομές της πλατωνικής κοινωνίας ήσαν ιδιάζουσες και κατά συνέπειαν ό Πλάτων έπρεπε ν' ανταποκριθεί στά αίτήματα της εποχής του.

Τό βιβλίο της Julia Annas, μετά την έκτεταμένη εισαγωγή, περιλαμβάνει ανάλυση και έρμηνεία των προβλημάτων της κοινωνίας όπου κυριαρχεί ή δικαιοσύνη (σσ. 73-109) και στηρίζεται στή δομή του πλατωνικού επιχειρήματος για νά θεμελιωθούν οί παρατηρήσεις της συγγραφέως (σσ. 59-72). Η σχέση μεταξύ πολιτείας και ψυχής βασίζεται στον συσχετισμό των άρετών (σσ. 109-153) και στην υπεράσπιση της άρετής της δικαιοσύνης (σσ. 153-170). Διερευνάται ή δομή και οί άρχές της πλατωνικής πολιτείας, με όλες τις αντιδράσεις στην άναφορά του Πλάτωνος στην ιδανική πολιτεία (ισότης και δικαιώματα, ή θέση των γυναικών κλπ. σσ. 170-185). Προβλήματα γνωσιοθεωρίας και άναφορά στή θεωρία των Ίδεών καθώς και ή έννοια της Ίδεας του Άγαθού σχολιάζονται επιτυχώς από την συγγραφέα (σσ. 190-272). Τό πλατωνικό εκπαιδευτικό σύστημα με έμφαση στή φιλοσοφία των μαθηματικών στηρίζεται στην περίφημη πλατωνική διαλεκτική (σσ. 272-276). Σέ μία πολιτεία όπου κυριαρχεί ή φιλοσοφούσα συνείδηση μπορεί νά εϋδοκιμησει ή δικαιοσύνη, γιατί ή άδικη πολιτεία κάνει και τούς πολίτες της δυστυχείς, ενώ ή δίκαιη πολιτεία επαγγέλλεται την εϋδαιμονία στους πολίτες (σσ. 294-321). Οί ήθικές απόψεις του Πλάτωνος μπορούν νά έχουν εφαρμογή στην «Πολιτεία» του καθ' όσον παρέχεται ή δυνατότητα στον πολίτη νά ένεργήσει ως μέλος μιās εϋνομουμένης κοινωνίας (σσ. 321-344). Άκολουθεί ένδεικτική βιβλιογραφία και εύρετήριο έννοιων και όνομάτων.

Παρατηρούμε ότι σκοπός του βιβλίου αυτού είναι ή καθαρή και συστηματική εισαγωγή στην «Πολιτεία». Είναι άρκετά χρήσιμο για όλους εκείνους που επιθυμούν μία γνωριμία με την πλατωνική φιλοσοφία. Η συγγραφέυς τονίζει τό ένδιαφέρον του Πλάτωνος για δημιουργία του φιλοσοφικού στοχασμού στους μαθητές του και όχι την παροχή δογματικών λύσεων στά ήθικά τά πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα. Τό βιβλίο της Annas ανάλυει με έμφαση την συνέπεια και την όρθότητα των πλατωνικών επιχειρημάτων σέ ήθικά θέματα. Επίσης ή συγγραφέυς επιδιώκει μία νέα θεώρηση των εκπαιδευτικών, των γνωσιοθεωρητικών και των ανθρωπιστικών προβλημάτων. Παρά τις αυθεντικού τύπου θέσεις του Πλάτωνος σέ πολιτικά θέματα, ό κύριος στόχος του φιλοσόφου είναι ή ήθική πρόοδος και εξέλιξη του άτομου. Είναι σημαντική ή θέση της Annas στην εκτίμηση της πλατωνικής φιλοσοφίας, ότι ό Πλάτων διδάσκει και τή σημερινή ήθική φιλοσοφία πώς νά εκτιμά τό ένεργούν άτομο, δηλαδή τί πρέπει νά πράττει ό δίκαιος άνθρωπος για νά καταλήξει στην έρώτηση τί είδους πρόσωπο πρέπει νά είναι ό δίκαιος άνθρωπος.

ΔΡ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Μιχ. Δημητρακόπουλος, *Μια εισαγωγή στο φιλοσοφικό κίνημα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού: Τεύχος Β': Η ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου και ο J. J. Rousseau*. Αθήνα 1984, 136 σελίδες.

Το βιβλίο αυτό εμφανίζεται από το συγγραφέα σα συνέχεια ενός πρώτου τεύχους πανεπιστημιακών παραδόσεων με τίτλο *Μια εισαγωγή στο φιλοσοφικό κίνημα του Διαφωτισμού*: